

Mr. Elmir Karadžić

Uloga islama u modernizaciji muslimanskog svijeta u XIX i XX stoljeću¹

Uvod

U tradicionalnom muslimanskom društvu islam je bio integralni i neupitni dio identiteta. Međutim, u modernom dobu muslimanska društva su se suočila sa novim problemima i izazovima koji su zahtjevali drugačija rješenja. Na sve veću racionalizaciju, naučno-tehnološku revoluciju, sekularizaciju društva i javnog prostora, urbanizaciju i industrijalizaciju, muslimani su trebali dati odgovor.

Izazov pomirenja tradicionalnog i modernog stvarao je krizu identiteta kod muslimana. Zastarjeli modeli nisu bili pravo rješenje. Bila je potrebna alternativa. Da li to treba biti zapadnjačka kapitalistička ili istočnjačka socijalistička ideologija? Može li im islam biti alternativa? Bilo je pitanje da li je islam kompatibilan sa modernošću i može li odgovoriti savremenim izazovima? Ova su pitanja okupirala muslimansku misao tokom perioda kolonijalizma i kasnije nakon oslobođanja.

Odnos modernosti i religije je vrlo kompleksna tema. Ključna ideja još iz doba prosvjetiteljstva bila je da modernizacija nužno vodi sekularizaciji i opadanju religioznosti. Na Zapadu se vjerovalo da je religija uzrok stagnacije i da se njena uloga u modernom društvu treba minimizirati.

Međutim, u muslimanskom svijetu, ljudi iz vjerskih krugova – učenjaci, mislioci i islamske institucije – su modernost percipirali na drugačiji način, uglavnom kroz dvije krajnosti: *odbacivanje* ili *prilagođavanje*. Jedni su modernost “proglasili neprijateljem protiv kojeg se treba boriti,” i u tom smislu su nastali snažni pokreti protiv modernizacije i sekularizacije u muslimanskom svijetu. Iako ovaj tip mišljenja nije predmet ovoga rada, zgodno je, ovom prilikom, parafrasirati sociologa religije Malcolm Hamiltona koji tvrdi da muslimanska društva odbacuju zapadne vrijednosti kao “odgovor na moć i uticaj Zapada i izraz odbrane kulture od njih.”²

Drugi su prihvatili model *prilagođavanja* i svoja vjerovanja i prakse prilagodili modernosti.³ Ovdje se prije svega referiramo na velike islamske reformatore iz XIX stoljeća, Džemaluddina Afganija i Muhammeda Abduhua, sa čijim ćemo se idejama kasnije upoznati.

Refleksije na modernizaciju u muslimanskom svijetu

Tokom XVIII i XIX stoljeća Zapad je kolonizirao gotovo cijeli islamski svijet. Nakon raspada multinacionalne Osmanlijske države i nakon završetka procesa dekolonizacije, oslobađanja, i sticanja nezavisnosti, muslimanske države su postale nacionalne i prihvatile zapadni model države-nacije. To su države u kojima građani određenog etničkog porijekla čine većinu stanovništva, i u kojima je narod nosioc suvereniteta.⁴ Danas su gotovo sve muslimanske države (izuzev plemenskih saveza u Jemenu i Somaliji) nacionalne, izgrađene na principu "država-nacija."

Također, gotovo sva današnja društva možemo okarakterisati kao moderna ili modernizirajuća, imajući u vidu nagle procese industrijalizacije i urbanizacije, te njihovo masovno korištenje naprednih tehnologija (kompjuter, internet, pametni telefoni) i druge parametre modernosti. Međutim, tokom XIX i XX stoljeća, posebno nakon oslobađanja od kolonijalizma i sticanja nezavisnosti, modernizacija u muslimanskom svijetu se odvijala na dva načina: uz islam i protiv islama.

I. Prema prvom modelu, uzrok zaostalosti muslimanskih društava je identificiran u napuštanju islama, udaljavanju od učenja islama. Modernizacija muslimanskih društava i povratak na staru slavu može se postići jedino povratkom islamu i njegovim vrijednostima. Islamske institucije (ulema, obrazovne institucije, sufiski redovi, plemenske strukture) su bile aktivno uključene u ovaj proces modernizacije koji su predvodile vladajuće elite. Ovo je model saradnje između države i vjerske zajednice, s tim što ova prva svoj legitimitet crpi od ove druge. Primjeri takvih zemalja su Saudijska Arabija, Maroko, Jordan. Iako apsolutističke monarhije, pokrenule su široke modernizacijske projekte:⁵ urbanizacija, poboljšanje životnog standarda, poboljšanje zdravstvene zaštite, obrazovanje i industrijalizacija u vidu eksploatacije prirodnih resursa.

II. Drugi model su predvodili sekularisti. Za modernizaciju muslimanskih društava, islam je identificiran kao problem, odnosno prepreka. U Egiptu, najmnogoljudnijoj arapskoj naciji, islam je okarakterisan kao „glavni krivac“ za stanje nacije.⁶ Ne samo da su islamske institucije i tradicionalne vrijednosti bile isključene iz političkih i društvenih tokova, nego je došlo do „sakralizacije nacije.“ Ideja nacija-država, kao vrhovni simbol suvereniteta, je zauzela mjesto religije. Primjeri takvih sekulariziranih zemalja su revolucionarni socijalistički jednostranački režimi u Egiptu, Iraku, Siriji, Turskoj i Alžиру u drugoj polovini XX vijeka. Ove vladajuće socijalističke, nacionalističke, modernističke, prozapadne sekularne elite su se opredijelile za modernizaciju društva po uzoru na zapadni model - vesternizacija. Većina narodnih masa nije bila uključena u proces modernizacije, odnosno bili su zbuđeni novim zapadnim idejama. Slična situacija je bila i sa drugim muslimanskim društvima: Iran, Tunis, Libija, Sudan i Jemen. Radikalni programi modernizacije u svim ovim zemljama „duboko su podijelili muslimanska društva na vjernike i sekularne fundamentaliste koji su evropske koncepte laicizma i sekularne države odvojene od crkve razumjeli kao potpuni progon vjere iz politike.“⁷

Ovi ideološki projekti da se sekulariziraju muslimanska društva po kapitalističkom, odnosno socijalističkom modelu, nisu bili uspješni zato što su bili izravno suprotstavljeni islamu, odnosno bili su povezani sa militantnim ateizmom – nešto što muslimanske mase nisu mogle prihvatiti. Agresivno guranje religije u privatnu sferu, ignorancija islamskog identiteta, nasilno nametanje zapadnih koncepata, institucija i zakona imalo je nesagledive posljedice.

Ako danas uradimo jednu površnu analizu skorašnjih revolucija u arapskom svijetu, tzv. *arapsko proljeće*, koje se, zapravo, pretvorilo u *tmurnu zimu*, primijetit ćemo da se u zemljama koje su uspostavile model saradnje između države i religijskih zajednica nisu dogodile revolucije, već samo mali incidenti. Veće društveno-političke promjene su se

dogodile u zemljama koje su primjenjivale model grube sekularizacije, i u kojima su na vlasti bili najbrutalniji režimi. Ovo nas neminovno vodi zaključku da represija vodi radikalizaciju: nagomilani socijalni problemi, korupcija, nizak stepen političkih i građanskih sloboda, nepostojanje političke opozicije, brutalno obračunavanje sa neistomišljenicima, zatvaranje desetine hiljada građana kao političkih zatvorenika, pa i potiskivanje religije u marginama društva, doveli su do bunta naroda.

Također, kapitalističkom modelu sekularizacije muslimanska društva su se još energičnije suprotstavila. Zapadni teoretičari (Stark) jednostrano i površno zaključuju da je uzrok tome fundamentalizam u muslimanskom svijetu. Epilog je bio sljedeći: projekat sekularizacije je propao, a modernizacija je djelimično uspjela.

Ideologizacija islama

Arapski (socijalistički) režimi su doživjeli vojni i politički neuspjeh u šestodnevnom ratu sa Izraelom 1967., „U samo šest dana rata Izrael je vojno porazio vojske Egipta, Sirije i Jordana, više nego udvostručujući svoj teritorij. Izrael je zauzeo Sinajski poluotok, Istočni Jeruzalem, zapadnu obalu rijeke Jordana, pojas Gaze i Golanskog visoravan i pod svoju vlast objedinio sve povijesne teritorije biblijskog Izraela.“⁸

Ovaj poraz je za posljedicu imao slom panarabizma i sekularizma kao protuteže panislamizmu. Usljed ovog poraza, ali i neuspješne instalacije socijalizma, nacionalizma, panarabizma i projekta nacija-država, te korupcije i nezaposlenosti, arapski sekularni režimi su izgubili legitimitet i podršku muslimanskih masa, koje su se frustrirane okrenule islamu kao rješenju.

Da bi srušili ideologiju socijalizma i sekularizma, bilo je potrebno stvoriti novu ideologiju koja će dobiti potporu masa. To je bio islam. Islam je prepoznat kao domaći koncept, alternativa koja nije uvezena poput socijalizma ili nacionalizma. I neprijatelj je definisan – on je bio vanjski. To je bila sekularna zapadna kultura, sa jedne i istočnjačka verzija socijalizma, sa druge strane. Muslimanski mislioci su vjerovali da islam može biti revolucionarna ideologija. Perom su snažno podržali ove ideje.

Muslimanske mase, razočarane istočnim i zapadnim svijetom, užvikivale su parolu: „No East, no West, Islam is the Best.“ Od ovog momenta, islam nije samo religija. On postaje i ideologija. Islamska ideologija je bila vrlo jednostavna, razumljiva za narod. Islamu su se priklonili zato što „osigurava pravila za sve aspekte života, uključujući i vlast. Islam obećava kako će država koja slijedi njegove zakone biti bogata, moćna i sretna. Ljudi koji slijede Božiji zakon moraju uspjeti.“⁹ U načelu, ovu retoriku su po istom receptu slijedili i evangelički fundamentalisti u Americi tokom šezdesetih i sedamdesetih godina XX vijeka osuđujući „sekularni humanizam“, odnosno sekularizaciju Amerike.¹⁰

U nekim zemljama islam je smatran zastarjelim i prevaziđenim i bio pred uništenjem sekularista i liberala. Narod je ustao da spasi svoju vjeru od nestanka. *Ulema* (islamska religijska elita) je bila začahurena. Imala je vrlo zatvorene, konzervativne stavove, i nije bila kadra odgovoriti na nove izazove vremena. Odupirala se reformama koje su bile nužne u savremenom društvu.¹¹ Mnogi islamski reformatori nisu bili iz ulemanskih krugova. Mawdudi je bio novinar i političar, Qutb je bio književnik.

Osnovne ideje najpoznatijih muslimanskih reformatora

Začetnici modernističkih ideja u islamskom svijetu su reformatori iz XIX stoljeća: Džemaluddin Afgani, Muhammed Abduhu, Rešid Rida i Hasan El-Benna. Njima je prethodio pokret Muhammed bin Abdul-Vehhaba u Arabiji, Šah Velijjullah Ed-Dihlevija u Indiji i drugi

pokreti u Africi u XVIII stoljeću. Ideje Afganija i Abduhua su posebno imale odjek na gotovo sve islamske modernističke, reformističke i selefističke pokrete, mada su neki od njih odstupili od prvobitnog kursa. Njihove su ideje imale velikog odjeka u cijelom muslimanskom svijetu, pa time i u Bosni i Hercegovini i na Kosovu, preko mladih teologa koji su se obrazovali na prestižnom islamskom univerzitetu Al-Azhar u Kairu.

Džemaluddin Afgani

Džemaluddin Afgani (1839-1897) je pozivao muslimanskom preporodu, ujedinjavanju svih muslimanskih naroda (panislamizam), oslobođanju od kolonijalizma i modernizaciju muslimanskog svijeta. On je pionir muslimanskog modernizma. Muslimani se trebaju modernizirati na svoj način, uz očuvanje svog integriteta. Trebaju prihvati dostignuća Zapada, ali ne da budu kopija Zapada. Modernu evropsku nauku je visoko cijenio. Osuđivao je zapostavljanje prirodnih nauka, što je po njemu glavni uzrok stagnacije muslimana.

Pokušavao je dokazati racionalnost islama. Tvrđio je da Kur'an uči muslimane da ne vjeruju ničemu bez dokaza, te da je zbog toga primjerен modernom svijetu.¹² Smatrao je da je racionalizacija za muslimane prioritet. Agitirao je na muslimane da se bave politikom. Umjesto povlačenja u medrese, muslimani moraju početi javno djelovati, ako žele na spase islam, govorio je. U ovoj posljednjoj ideji leži klica *političkog islama*, koji je svakako posebna tema.

Muhammed Abduhu

Muhammed Abduhu (1849-1905) je učenik Afganija i u mnogim pogledima je dijelio njegove stavove. Zapravo, svojim idejama on ga je nadmašio. Baš kao i učitelj, proputovao je Evropom. Upoznao je modernu evropsku misao i kulturu. Smatrao je da su mnogi segmenti zapadne kulture kompatibilni sa islamom i da su zapadne zemlje bolje primjenile duh islamskog učenja nego samo muslimani.¹³ Poznat je po čuvenoj izreci: „U Evropi ima puno islama bez muslimana, a u islamskim zemljama puno muslimana bez islama.”

Zagovarao je reformu egipatskog pravosuđa i obrazovanja po uzoru na Zapad. Zalagao se za reformu i modernizaciju Al-Azhara baš kao i Afgani. U tome je uspio stupanjem na položaj muftije Egipta. Vjerovao je da je islam kompatibilan sa modernošću.¹⁴ Zapadni koncept slobode je poistovjećivao sa islamskim konceptom pravde. Njegovim reformatorskim idejama prepreka su bili neobrazovani narod i zatvorena, učmala, tradicionalna i konzervativna uleme, koja je držala monopol na tumačenje Kur'ana.

Abduhu je pionir obnove islamske misli. Dvije su njegove ključne ideje: zahtjevao je racionalizaciju islamskog vjerovanja i liberalizaciju šerijatskog prava. On je smatrao da „izučavanju Božije Riječi treba prići isključivo sa namjerom da se u njoj otkrije ono što nudi nama i našem vremenu u odnosu na naše potrebe i mogućnosti.“¹⁵

Ove reformističke i modernističke ideje Afganija i Abduhua naišle su na različit prijem. Abduhuova škola je izrodila dvije struje u modernoj islamskoj misli. Zbog njegove zadržljivosti zapadnom civilizacijom, prenaglašavanja razuma, jedni su išli u pravcu potiranja islama i okretanju sekularističkoj ideologiji kao matrici na kojoj treba graditi muslimanska društva. Ova je struja imala veliku podršku kolonijalnih sila, i nesumnjivo, odstupila je od duha Abduhuovih ideja.

Drugu struju je predvodio sirijski intelektualac Rešid Rida. On je smatrao da su slijepo oponašanje tradicije, konzervativnost uleme i sekularistički orijentisani intelektualci odgovorni za neuspjeh naučnog i tehničkog razvoja muslimanskog svijeta. Zagovarao je

interpretaciju islama u duhu vremena i stvaranje moderne islamske države, koja će ujediniti tradicije Istoka i Zapada. Njegove su ideje, artikulirane u časopisu El-Menar, naišle na širok prijem muslimanske čitalačke publike od Indonezije do Balkana.¹⁶

---

¹ Rad je objavljen u:*Takvim 2017*, Priština, IZ Kosova, str. 65-75.

²Malkom Hamilton, (2003), *Sociologija religije*, preveo Đorđe Trajković, Beograd, Clio, str. 348.

³Piter Berger, (2008), „Desekularizacija sveta: opšti pregled,“ *Desekularizacija sveta: oživljavanje religije i svetska politika*, Novi Sad, Mediterran Publishing, str. 12-13.

⁴Fikret Karčić, (2003), „Pravni sistemi u muslimanskom svijetu“, *Atlas islamskoga svijeta*, Sarajevo, Udruženje Ilmijje IZ u BiH, str. 779.

⁵Tarik Kulenović, (2008), *Politički islam*, Zagreb, V.B.Z., str. 124-125.

⁶Karen Armstrong, (2007), *Bitka za Boga: fundamentalizam u judaizmu, kršćanstvu i islamu*, preveo Ensar Eminović, Sarajevo, Šahinpašić, str. 292.

⁷Ahmet Alibašić, (2003), „Političke prilike u muslimanskim zemljama“, *Atlas islamskoga svijeta*, Sarajevo, Udruženje Ilmijje IZ u BiH, str. 784.

⁸Tarik Kulenović, (2008), *Politički islam*, str. 129.

⁹Tarik Kulenović, (2008), *Politički islam*, str. 129.

¹⁰Vizija Amerike evangeličkih fundamentalista se razlikovala od vizije liberalne većine Amerikanaca. Oni su „moderni način života doživljavali kao napad koji je prijetio njihovim najsvetijim vrijednostima i koji je, činilo se, ugrožavao čak i njihovu egzistenciju.“ Smatrali su da moraju nešto preduzeti kako bi sačuvali svoje kršćanske vrijednosti. Organizovali se i stekli ogromno bogatstvo. Osnivali su prestižne koledže na kojima se poštovala kršćanska doktrina i moral. Otvorili su brojne radio i TV stanice, staračke domove itd., i bili su pristupačni širim narodnim masama. (Vidi šire: Karen Armstrong, (2007), *Bitka za Boga: fundamentalizam u judaizmu, kršćanstvu i islamu*, str. 330-338).

¹¹Karen Armstrong, (2007), *Bitka za Boga: fundamentalizam u judaizmu, kršćanstvu i islamu*, str. 293.

¹²Tarik Kulenović, (2008), *Politički islam*, str. 101-104.

¹³Ermin Sinanović, (2003), „Društveno-politička strujanja u modernom islamskom svijetu“, *Atlas islamskoga svijeta*, Sarajevo, Udruženje Ilmijje IZ u BiH, str. 772.

¹⁴Tarik Kulenović, (2008), *Politički islam*, str. 104-107.

¹⁵Husein Džozo, (1997), „Potreba i pokušaji savremene interpretacije i egzegeze kur'anske misli“, *Kur'an u savremenom dobu I*, priredio Enes Karić, Sarajevo, BKZ, str. 63.

¹⁶Ermin Sinanović, (2003), „Društveno-politička strujanja u modernom islamskom svijetu“, str. 772.; Tarik Kulenović, (2008), *Politički islam*, str. 108.